

Epigrafiska områden i medeltidens Västergötland

Ett samspel mellan latinsk och runsk skriftkultur

Av Anna Blennow och Alessandro Palumbo

Blennow, A. & Palumbo, A., 2022. Epigrafiska områden i medeltidens Västergötland: Ett samspel mellan latinsk och runsk skriftkultur. (Epigraphic areas in medieval Västergötland: an interplay between Latin and runic script culture.) *Fornvännen* 117. Stockholm.

In this article, runic and Latin monumental epigraphy from early medieval Västergötland is studied in order to answer three questions regarding the establishment and development of these two written traditions: 1. Which were the geographical domains of runic and Latin epigraphy, and to what extent did they overlap? 2. How did the two traditions' geographical spread change during the period under scrutiny? 3. How do the two traditions compare with regard to sociocultural context, number and type of inscriptions, and the stonecutters' literacy level? The study has yielded two main results. The first concerns the establishment, in the early 12th century, of a Latin epigraphic tradition in the area around Kinnekulle, which remained a hub of almost exclusively Latin epigraphy for the whole period, in contrast to – or as a continuation of – the late Viking-Age runic tradition attested there. The second result concerns the strong presence of both runic and Latin epigraphy in an area around today's Falköping, close to the monasteries of Gudhem and Varnhem. Here, the two traditions seem to have flourished together, establishing a bilingual and biscriptal epigraphic culture. The considerable number of inscriptions and their high level of literacy, in particular on funerary monuments, indicate that this area was a sociocultural centre in early medieval Västergötland, where some individuals had the means, education and ambition necessary to take part in the literary and intellectual discourse of the time.

Keywords: medieval Latin epigraphy, runic epigraphy, medieval literacy, medieval Västergötland

Anna Blennow, Institutionen för språk och litteraturer, Göteborgs universitet, Box 200, SE-405 30 Göteborg.

anna.blennow@sprak.gu.se

Alessandro Palumbo, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Postboks 1102 Blindern NO-0317 Oslo, Norge

alessandro.palumbo@iln.uio.no

Inledning

När det latinska alfabetet och det latinska språket gradvis etablerades i det medeltida Sverige i slutet av 1000-talet och början av 1100-talet

hade en annan skriftpraktik, med runor och på fornsvenska, redan varit i bruk under flera sekler. Hur gick det till när latinet och runorna

möttes här under tidig medeltid, och hur utvecklades de båda skrifttraditionerna? Det är den frågeställning som föreliggande artikel ämnar behandla, utifrån analyser av epigrafiskt källmaterial från landskapet Västergötland.

Artikeln presenterar resultaten från en pilotstudie som författarna utfört beträffande runsk och latinsk medeltida epigrafik, och som kommer att ligga till grund för fortsatta undersökningar om skriftbruk och epigrafik i det medeltida Norden i ett samarbetsprojekt knutet till RJ-programmet ”Modes of Modification – Variance and Change in Medieval Manuscript Culture” (baserat vid Oslo universitet). Syftet med studien har varit att kartlägga det vi kallar epigrafiska områden, dvs. områden där runska och latinska inskrifter är belagda i högre koncentration, och där man kan förutsätta en mera avancerad nivå av skriftbruk som i förlängningen kan peka på områden som utgjort sociokulturella centra under tidig medeltid. Primärt har inskrifter från 1100- och 1200-talen studerats, och vi har använt oss av en metod som kombinerar epigrafiska analyser med statistik över inskrifternas geografiska utbredning. Studien omfattar tre huvudsakliga forskningsfrågor:

1. I vilka geografiska områden förekom den runska respektive den latinska epigrafiska traditionen, och i vilken grad överlappade de varandra?
2. Hur förändrades traditionernas geografiska domäner över tid, och i vilken grad uppvisar de liknande eller separat utveckling?
3. I vilken mån kan man jämföra de runska och de latinska epigrafiska områdena beträffande sociokulturell kontext, antal och typ av inskrifter samt ristarnas/stenhuggarnas professionalisering och litteracitetsnivå?

I tidigare forskning har inga fördjupade studier som omfattar både runskt och latinskt epigrafiskt material utförts. Ofta har forskningens fokus varit runor och bruket av runskrift, och inom detta fält har bland annat relationen mellan runsk och latinsk literacy liksom påverkan av latinska skrivkonventioner på runskriften studerats (se t.ex. Liestøl i NIyR 6, 26, 34 och 58;

Söderberg & Larsson 1993, s. 62–66; Gustavson 1994b, s. 74; 2013, s. 31; Knirk 1994, s. 206f; 2010, s. 196; Palm 1997; Spurkland 2001; 2004; Steenholt Olesen 2007, s. 22f; 2021; Källström 2013, s. 116; 2015, s. 135; Tarsi 2019; Palumbo 2020, s. 232ff; samt Palumbo 2022). Att förhållandet mellan dessa skrifttraditioner förtjänar ett fördjupat studium har tidigare uppmärksamats (t.ex. Carelli 2001, s. 365f), och i nyare publikationer, de flesta huvudsakligen runologiska, har även vissa jämförelser gjorts mellan runsk och latinsk epigrafik (Imer & Steenholt Olesen 2018; Källström 2018; Holmqvist 2021; Kleivane 2019; 2021; 2022; Imer 2021a; 2021b; Bollaert 2022; Blennow, Palumbo & Pettersson 2022; Palumbo ms; Zilmer ms). Sådana jämförelser utgör viktiga steg mot en bättre förståelse av samspelet mellan de två epigrafiska traditionerna. Dessa brukades nämligen parallellt under medeltiden, de påverkade varandra i många avseenden eller användes till och med överlappande, och vi kan inte förstå utvecklingen av medeltida literacy och skriftbruk om vi inte studerar dessa båda skriftsystem tillsammans.

Artikeln kommer att belysa var den runska respektive den latinska epigrafiken var etablerad i Västergötland under 1100- och 1200-talen, och ställa dessa områden i relation till kända sociokulturella centra som t.ex. kloster, kulturområden och tidiga städer. Med belysande exempel kommer vi att illustrera hur de runska och de latinska traditionerna såg ut och hur de påverkade varandra. Utvecklingen av epigrafiska skriftområden kommer också att skisseras översiktligt från sen vikingatid och fram till 1400-talet.

Materialet

Vi har valt att fokusera på monumental epigrafik i form av inskrifter på gravstenar, dopfuntar, kyrkklockor, arkitektoniska element och kyrkliga inventarier, eftersom dessa utgör formaliserade, offentliga texter som oftast tillkommit på uppdrag av en beställare. Informella inskrifter som i högre grad tillhör den privata sfären, såsom graffiti på puts och trä samt inskrifter på lösföremål, har inte inkluderats, bland annat eftersom lösföremål är flyttbara och inte möjliga att säkert knyta till en ursprungsort på samma sätt som den monumentala epigrafiken,

	Runinskrifter		Latinska inskrifter		Blandinskrifter	
	1100-tal	1200-tal	1100-tal	1200-tal	1100-tal	1200-tal
Gravmonument	16	19	2	6	1	8
Dopfuntar	3	5	4	2	0	0
Kyrkklockor	0	7	3	7	0	1
Kyrkliga inventarier	0	0	3	0	0	0
Arkitektoniska element	4	5	6	0	0	0
Totalt	23	36	18	15	1	9

Tab. 1. Det epigrafiska materialets datering och artefakttyper. – Dating and type of the epigraphic material.

men också helt enkelt för att inga översiktliga utgåvor ännu finns av sådana inskrifter. Det material som studeras i artikeln härrör som tidigare nämnts från det område som utgör dagens Västergötland. Detta landskap har valts eftersom det är en av regionerna i dagens Sverige där latinsk epigrafik etablerades tidigt, och där rika förekomster av såväl latinskt som runskt inskriftsmaterial återfinns.

Antalet inskrifter i studiens centrala kronologiska del, 1100- och 1200-talen, uppgår totalt till 102 stycken (tab. 1). Av dem är 59 runinskrifter, av vilka nio innehåller text helt eller delvis på latin, 33 latinska inskrifter, varav en innehåller text både på fornsvenska och latin, och tio är blandinskrifter, av vilka alla innehåller text både på fornsvenska och latin (inskriften Vg 54/Blennow 2016, Husaby 2 innehåller både runor och latinska bokstäver, men är inte uttolkad, varför språket i den inte kan definieras).

I artikeln betecknar ”runinskrift” en inskrift där bara runalfabetet används oavsett språk, och ”latinsk inskrift” en inskrift där bara det latinska alfabetet används (i alla dessa är språket latin, utom i Blennow 2016, Valtorp 2, där både fornsvenska och latin används). Inskrifter som använder sig av såväl runor som latinska bokstäver kallar vi ”blandinskrifter”. En gravsten med runinskrift (Vg 196) har utelämnats eftersom dess ursprungliga plats är okänd; likaså en ej bevarad dopfunt med latinsk inskrift (Blennow 2016, Örgryte 1) där inskriften endast är bevarad i en otillförlitlig transkription. Alla latinska inskrifter i studien återfinns om inte annat

anges i Blennow 2016, och runinskrifterna är sammanställda på basis av Samnordisk runtextdatabas 2020.

Bakgrund – epigrafiska områden till och med 1000-talet

För att ge en bakgrund till den epigrafiska situationen i området under 1100-talet, då vår studie tar sin början, skildrar vi här inledningsvis översiktligt den geografiska utbredningen av runinskrifter i Västergötland under 900- och 1000-talen.

Praktiken att resa runristade stenar utgör den äldsta epigrafiska traditionen i Västergötland, något som tog sin början redan under perioden 300–600 v.t. Under sent 900-tal och tidigt 1000-tal kan vi se en markant ökning av runstenar i Västergötland. Denna period sammanfaller med de äldsta spåren av kristendomens etablering i regionen: kristna begravningsplatser daterade till 900-talet har återfunnits exempelvis i Sänrtorp (Lundström & Theliander 2004) och Varnhem (Vretemark 2014; 2020). Textinnehållet i de resta stenarna uppvisar i flera fall en tydligt kristen natur, t.ex. genom bruket av förböner som ”Gud hjälp” (SRI 5, xxxv), och ibland ger deras ornamentik också en tydlig religiös signal genom olika typer av korsymboler (SRI 5, xxix).

Runstenarnas utbredning i Västergötland koncentrerar sig till tre huvudsakliga områden (SRI 5: xxvii; Palm 1992, s. 92f och Samnordisk runtextdatabas 2020) (fig. 1). Det första, som vi kallar ”Redvägsområdet”, återfinns i centrala Västergötland längs Ätran mellan Falköping och

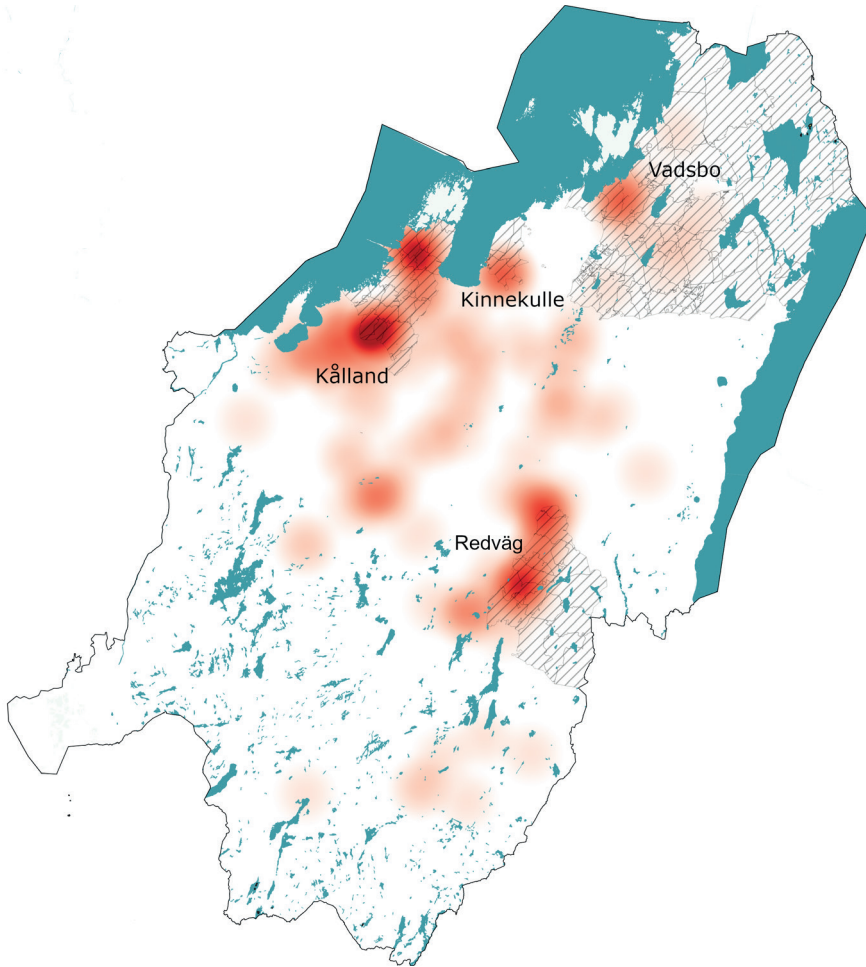

Fig. 1. Karta över epigrafiska områden i Västergötland före 1100. I Kålland samt på Kinnekulle omfattar materialet utöver resta runstenar även tidigkristna gravmonument. Materialet redovisas i form av en heatmap, eftersom vi endast gjort en översiktlig studie av denna tidsperiod. – Map of epigraphic areas in Västergötland before 1100. In Kålland and Kinnekulle, the material comprises early Christian funerary monuments in addition to raised runestones. The choice of a heatmap is due to the fact that we have not performed a detailed study of the material from this period.

Ulricehamn (Redvägs härad), och kring Hökerum strax väster om Ulricehamn (Ås härad).

Det andra, "Kållandsområdet", är beläget kring Kållands härad i norra delen av Västergötland. Området avgränsas av Väneren i norr, och i söder ungefär i höjd med Vårgårda. Österut avgränsas det vid Synnerby, och i väster löper dess gräns ungefär vid Trollhättan.

Ett tredje område, "Vadsboområdet", finner vi i Vadsbo härad i nordöstra delen av Västergötland, med högst koncentration strax söder om Mariestad.

Under 1000-talet producerades också en annan typ av runmonument, s.k. tidigkristna gravmonument (tidigare ofta kallade Eskilstunakistor), som kronologiskt delvis överlappar med

runstenarna (Ljung 2016:I, s. 101). De består av gravkistor med resta gavelhällar, ornerade i vikingatida stil; vissa enbart av liggande hällar med eller utan gavelhällar. Några av monumenten bär runinskrifter medan andra enbart pryds av ornament, även om detta i de flesta fall är svårt att avgöra eftersom de vanligen är bevarade i fragment (Ljung 2016:I, s. 14–19; 2019, s. 155–160). De återfinns i Västergötland, Småland, Östergötland, Närke och Södermanland (Ljung 2016:I, s. 19, 179, fig. 79); i Västergötland har de flesta av dem hittats i norra delen av landskapet (fig. 1), huvudsakligen i Husaby på Kinnekulle samt i Råda och Häggesled i Kållands härad, och deras utbredning sammanfaller således med det runepigrafiska Kållandsområdet. Majoriteten av dessa monument i Västergötland har daterats till 1000-talets första hälft (Ljung 2016:I, s. 171).

Under 1000-talet är alltså runtraditionen den enda epigrafiska tradition som är belagd i Västergötland. Men under detta århundrade ser vi också en variationsrik utveckling av runepigrafiken, liksom av monumenttyper och religiösa praktiker.

1100-talets epigrafiska områden

Under 1100-talet förändras Västergötlands epigrafiska områden markant jämfört med situationen under den sena vikingatiden. Det är särskilt två fenomen som ritar om landskapets epigrafiska karta: introduktionen av latinska inskrifter, och förflyttningen av runtraditionen till nya områden (fig. 2).

Vad gäller runtraditionen ser vi att de områden som hade en hög koncentration av inskrifter under vikingatiden, nämligen Kålland, Vadsbo och Redväg, inte längre är lika centrala. Istället uppstår ett nytt epigrafiskt område runt staden Falköping, och där, i härader som Gudhem, Valle, Kåkind, Vartofta, Frökind, (norra) Redväg och Vilske, återfinns en stor andel av denna periods monumentala runinskrifter (Palm 1997, s. 90; jfr också Palm 1992, s. 114–116 om den geografiska spridningen av runristade resta stenar respektive liggande runmonument). Detta område utgör dock till viss del en kontinuerlig utveckling av det vikingatida Redvägsområdet, även om inskrifterna nu uppträder koncentre-

rade till dess norra del kring Falköping. Trakten norr och nordöst om Falköping är särskilt rik på runinskrifter, speciellt Gudhems härad, ett område som dessutom är ett av Västergötlands kyrktätaste under tidig medeltid (Dahlberg 1998, s. 54, karta 9), och vi kan anta en hög närvaro av såväl religiös som världslig makt här.

Ett belysande exempel på runtraditionen från det epigrafiska området runt Falköping är ett runristat gravmonument från Broddetorps gamla kyrkogård (Vg 81, nu i Västergötlands museum). Inskriftstexten lyder (translitterering i fetstil och normalisering till fornsvenska i kursiv; en punkt under en bokstav betyder att runan är osäkert läst, bindestreck motsvarar oläsbara runor, och tre punkter anger en lakun där ett osäkert antal runor har gått förlorade):

**benđikt · romfarari : let gera : hualf :
þenna : ifir · magnus · ꝥoþan draeg·-----
s. . . ok : do:han om nat : firir · þeira :
postla : messoaftan : simonis : æð iute : in
þat er · ret · hu. . .**

*Bendikt rōmfarari lēt gera hvalf þenna yfir
Magnus, gōðan draeng...Ok dō hann om nātt
fyfir þeira postla mæssoafstan Simonis et Iudae.
En þat er rētt hv[ærium at bidia Pater].*

”Benedikt Romfarare lät göra denna gravvård över Magnus, en god ung man ... Och han dog under natten före apostlarna Simons och Judas mässafton. Envar bör (här bedja Pater noster).”

Inskriften från Broddetorp representerar en runtradition som både anknyter till den tidigare, vikingatida traditionen, men som samtidigt också kännetecknas av viktiga novationer. Bortsett från bruket av epitetet *rōmfarari* och ordet *hvalf*, börjar texten på samma sätt som de allra flesta senvikingatida runstenar, dvs. med den s.k. resarformeln, där läsaren får veta vem som har låtit utföra monumentet och inskriften till minne av vem. Även appositionen *gōðan draeng* för tankarna till vikingatida runstenar, bland annat flera från Västergötland, där denna fras används. Efter resarformeln följer dock flera element som klart skiljer den medeltida runskriftskulturen från den vikingatida, och som

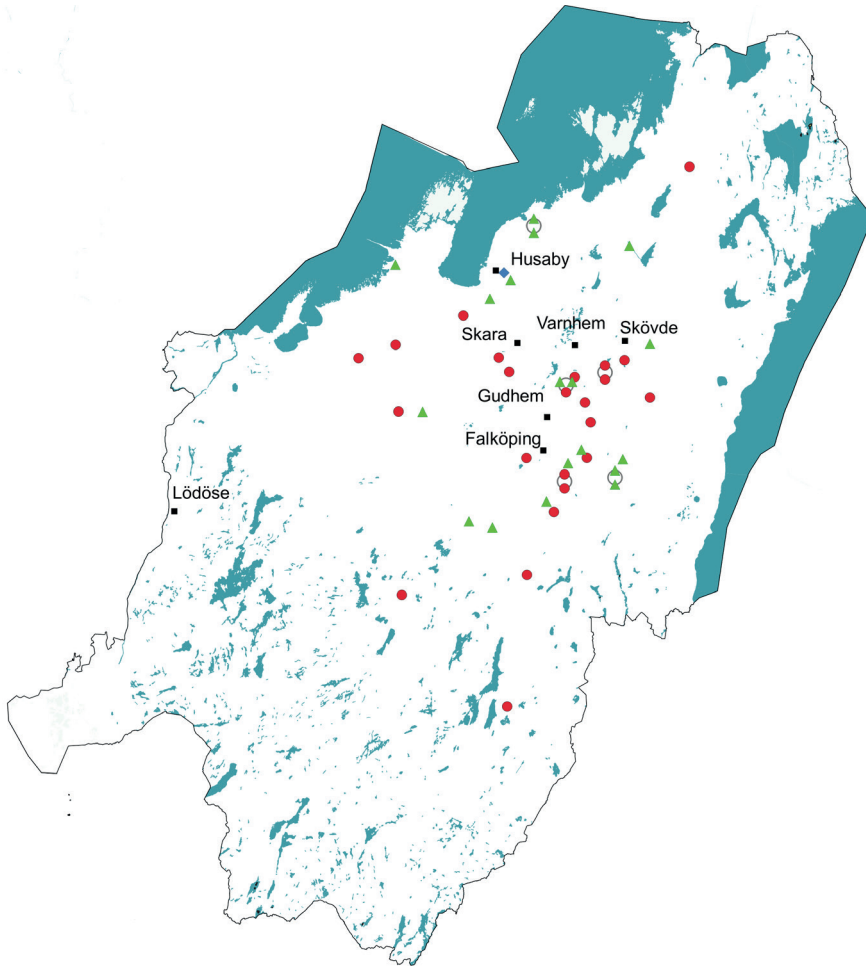

Fig. 2. Karta över epigrafiska områden i Västergötland under 1100-talet. Röda cirklar betecknar runinskrifter, gröna trianglar latinska inskrifter, och blåa fyrkanter blandinskrifter. – Map of epigraphic areas in Västergötland during the 12th century. Red dots signify runic inscriptions, green triangles Latin inscriptions, and blue diamonds biscriptal inscriptions.

dessutom skiljer ut traditionen från Falköpingsområdet som särskilt novationsrik även jämfört med andra svenska medeltida skrifttraditioner.

Till att börja med är den liturgiska dateringen i inskriften från Broddetorp unik i den här studerade korpusen. Den är tydligt inspirerad av den kontinentala latinska epigrafiken, där sådana dateringar förekommer från slutet av 1100-talet, och används nästan uteslutande från 1230-talet, alltså runt samma tid som denna

runinskrift härstammar från (se t.ex. Holst Blennow 2011, s. 256ff). Ytterligare ett tydligt tecken på inflytande från den latinspråkiga traditionen är användningen av formelement på latin, som den rekonstruerade latinska benämningen av Herrens bön (*pater noster*), samt i dateringen där namnen på apostlarna och konjunktionen *et* är på latin. Även bruket av dubbelskrivna långa konsonanter, som i **messöaftan**, utgör ett ortografiskt drag som sannolikt beror på inflytandet

från latinska skrivkonventioner (se t.ex. Peterson 1994, s. 74; Gustavson 1994a, s. 324; 1994b, s. 74; Palumbo 2022, s. 190–192). Förutom dubbelskrivningen uppvisar inskriftens ortografi ytterligare typiskt medeltida drag, som bruket av särskilda runor för [ɛ] and [ð] i ordet *et æð*. Sådana skrivkonventioner börjar uppträda under medeltiden och används i olika hög grad i olika delar av Sverige. Just i området runt Falköping och särskilt i häraderna Gudhem och Vartofta finner man några av de äldsta exemplen på dessa nya ortografiska drag, vilket pekar på att dessa trakter var viktiga centra för novationer vad runskriftens utveckling beträffar (Palumbo 2020, s. 227–230).

Tillsammans med övriga runinskrifter från Falköpingsområdet visar monumentet från Broddetorp, med sin avancerade ortografi och influenser från latinska formler, att detta område utgjorde ett dynamiskt runepigrafiskt centrum i Västergötland, med en avancerad skriftspråklig kompetens och flera tecken på språkligt och sociokulturellt inflytande från den latinska traditionen. En tänkbar förutsättning för detta inflytande är närvaron av latinsk epigrafik i detta område, vilket vi ska se när vi nu övergår till en överblick av de latinska inskrifternas utbredning.

Under första hälften av 1100-talet introduceras latinsk epigrafik i Västergötland. Även om detta är en följd av att övergången till kristendomen fört med sig en ny, latinsk skriftkultur, måste vi erinra oss att religionsskiftet hade inletts redan över ett sekel tidigare i regionen (se t.ex. Theliander 2005; Lindkvist 2020). I senvikingatida inskrifter kan vi se att införandet av kristendomen påverkar den inhemska runtraditionen, exempelvis genom kristna formler och korsymboler, men utan att latin och det latinska alfabetet används. Bruket av latinsk epigrafik inleds istället vid samma tid som den kristna kyrkans administrativa struktur konsolideras i början av 1100-talet, något som också sammanfaller med byggandet av stenkyrkor över hela Västergötland (se t.ex. Dahlberg 1998, s. 77ff). De tidigaste klostren som etablerades i Västergötland (cistercienserklostren i Varnhem runt år 1150, och i Gudhem år 1170; Karlsson 1993; Lovén 2020) var viktiga centra för latinsk

skriftkultur generellt, men också för en renodlad epigrafisk skriftkultur, importerad från en europeisk klostermiljö. Troligt är att hantverksmässig kompetens i latinsk epigrafik även tillfördes genom de europeiska stenmästare som var aktiva vid byggandet av de första katedralerna i Lund och Skara.

De tidigaste förekomsterna av den nya latinska epigrafiska praktiken återfinns dels överlappande med runinskriftsområdet kring Falköping, och dels i Kinnekulletrakten, där det under den tidiga medeltiden inte återfinns runinskrifter (två möjliga undantag är en svårtolkad inskrift på en gavelhäll från Husaby, Vg 54; Blennow 2016, Husaby 2, som i tillägg till latinska bokstäver också uppvisar enstaka runor, och en gravhäll från Kinnevedum, Vg 60, som på konsthistoriska grunder har daterats till 1100-talet och som består av runliknande tecken). Inskrifterna från Kinnekulle uppvisar flera fall av avancerat liturgiskt innehåll, t.ex. en inskrift på tympanonfältet över södra porten i Forsshems kyrka, vars innehåll tolkas som förknippat med kyrkans invigning (Blennow 2016, Forshem 1). Dess text lyder (förlorade textpartier anges inom hakparenteser och tre streck påvisar att antalet förlorade bokstäver inte kan beräknas; upplösta förkortningar anges inom parenteser):

*Ist[---] sit in honore D(omi)ni n(ost)ri Ie(su)
Ch(rist)i et s(an)c(t)i sepulcri.*

”Denna [---] må vara till ära för vår Herre Jesus Kristus och den heliga graven.”

På tympanonfältets nedre ram står det latinska alfabetet inhugget, en rad som avslutas med den grekiska bokstaven omega.

Den lakun som återfinns i början av texten, där stenen har en skada, har tidigare rekonstruerats som *ecclesia*, dvs. ”kyrka”. Anna Blennow har dock påvisat att lakunen snarare bör rekonstrueras *elemosina*, ”allmosa”, vilket skulle innebära att kyrkan grundats genom ekonomiskt bidrag från en privatperson (Holst Blennow 2009). Med tanke på referensen till den heliga graven skulle detta möjligen kunna ha varit någon med anknytning till 1100-talets korståg, och en relik därifrån kan då ha skänkts

till kyrkan. En gestalt i en av kyrkans övriga reliefer har dessutom tolkats som en riddare, och initiativet till att pryda kyrkan med stenkunst kan ha kommit från denna person. Själva inskriften, som har en formel typisk för kontinentala kyrkoinvigningsinskrifter från perioden (Holst Blennow 2011, s. 239–282), bör dock ha komponerats av en kyrkligt anknuten person – även delen som innehåller det latinska alfabetet kan tyda på det, eftersom alfabetet symboliskt tecknades på kyrkgolvet i samband med en kyrkoinvigning (Blennow 2016, s. 129f). På så sätt kan vi se att både världsliga och kyrkliga aktörer här kan ha samverkat kring kyrkobyggnade, kyrkoutsmyckning och epigrafik. Att området kring Kinnekulle tidigt haft vikt som ett kristet centrum antyds t.ex. genom legenden om Olof Skötkonungs dop vid Husaby i början av 1000-talet, liksom den likaledes ej belagda traditionen om Husaby som Västergötlands första biskopssäte (Lindkvist 2020). Koncentrationen av tidigkristna gravmonument till Husaby, som vi såg ovan, samt det faktum att Husaby kyrkas västtorn anses vara en av de äldsta stenkonstruktionerna i Västergötland (Dahlberg 1998, s. 134, 276) är ytterligare indikationer på Kinnekulle som ett tidigt kristet centralområde, vilket gör det ganska väntat att latinska inskrifter återfinns just här under 1100-talet. Dessutom fanns här god tillgång på sedimentära bergarter, som användes både för inskrifter och för kyrkobyggnade (Dahlberg 1998, s. 128f).

De två äldsta kända latinska gravinskrifterna från Västergötland kommer däremot från det epigrafiska området kring Falköping. I fråga om formler och komposition bryter de helt av mot den tidigare runtraditionens gravinskrifter i området. Båda är, som det verkar, författade på vers, och på ett latin med hög stilnivå. Den ena, från Åsle kyrka, är en inskrift på en gravhäll som tidigare varit dokumenterad men som gått förlorad under 1900-talet (Blennow 2016, Åsle 1). Källor angav att den hade en inskrift med latinska bokstäver, som dock inte tolkats. Gravstenen återfanns i utkanten av Åsle kyrkogård av Anna Blennow under arbetet med att dokumentera Sveriges medeltida latinska inskrifter, och dess text kunde efter rengöring av konservator del-

vis tolkas. Den var dock för sliten för att kunna läsas i sin helhet, men ord som *generose* ”ädel”, *moribus insignis* ”lysande beträffande seder”, och *hic astans p(ro) me [ora]* ”[be] för mig, du som står här” kan uttydas, liksom den möjliga läsningen av kvinnonamnet Torbeorg. Den andra gravinskriften kommer från Vårkumla kyrkogård, och har utlästs i sin helhet trots stenens mycket slitna och ojämna yta (Blennow 2016, Vårkumla 1). Texten lyder: *Presbiter ordine Benedicti nominetur / Hic resuscitet Hanes hoc marmore teste*, ”Prästen tillhörande benediktinerorden må nämnas/utnämnas. Här må Hanes återuppstå med denna sten som vittne.” Att inskriften nämner en benediktinermunk är svårtolkat eftersom vi inte känner till några benediktinska kloster i Västergötland; dock kan Hanes i själva verket ha varit cisterciensermunk, eftersom denna orden hade sitt ursprung i den benediktinska klosterrörelsen. Detta är också den enda latinska inskrift från den tidiga medeltiden i Västergötland som uttryckligen nämner ämbetet präst.

De två gravinskrifterna visar att hög språklig kompetens i latin inte bara är belagd kring Kinnekulle under 1100-talet, utan även i Falköpingsområdet. Detta faktum är viktigt att notera i ljuset av den utveckling av inskrifter både på fornsvenska och latin som vi under senare delen av 1100-talet återfinns kring Falköping, och som vi strax återkommer till.

Det finns också ett antal latinska inskrifter på metallföremål i Falköpingsområdet (”Kyrkliga inventarier” i tab. 1). Två förgyllda relikvskrin från Jäla (Västergötlands museum, inv. nr. 1M16-1503) respektive Eriksberg (Statens historiska museum, inv. nr. 5561) har inskrifter som berättar om vilka helgonreliker som finns i dem, och ett förgyllt altarförstycke från Broddetorp (Statens historiska museum, inv. nr. 4674) pryds av bibliska scener, vilka förklaras i korta ”bildtexter” på latin. Två latinska inskrifter på kyrkklockor finns också bevarade i Falköpingsområdet, från Karleby och Valstad, daterade till 1100-talet (Åmark 1960). Den rika förekomsten av sådana dyrbara föremål antyder närvaron av välbeställda individer i Falköpingsområdet som skänkt gåvor till kyrkor i sin närhet.

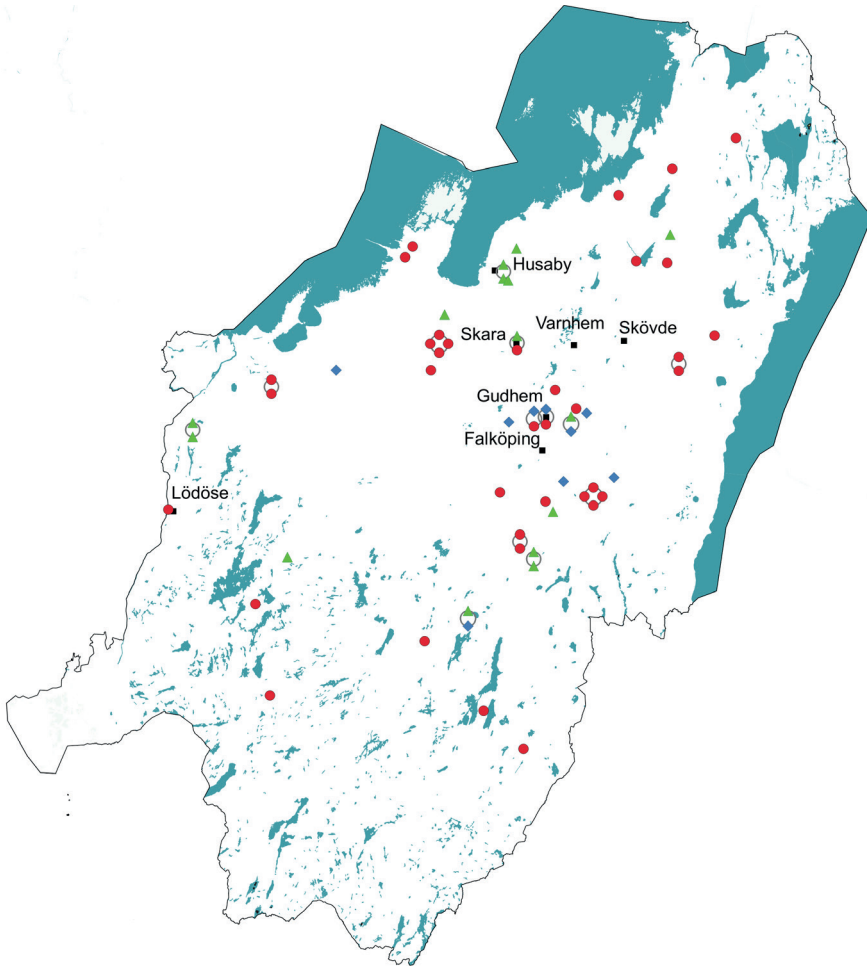

Fig. 3. Karta över epigrafiska områden i Västergötland under sent 1100-tal samt 1200-tal. Röda cirklar betecknar runinskrifter, gröna trianglar latinska inskrifter, blå fyrkanter blandinskrifter. – Map of epigraphic areas in Västergötland during the late 12th century and the 13th century. Red dots signify runic inscriptions, green triangles Latin inscriptions, blue diamonds biscriptal inscriptions.

Epigrafiska områden under sent 1100-tal och 1200-tal

Från sent 1100-tal och vidare under 1200-talet kan vi följa två viktiga utvecklingsprocesser i de västgötska epigrafiska områdena. För det första utvidgar både runtraditionen och den latinska epigrafiken sina geografiska domäner, samtidigt som Falköpingsområdet och Kinnekulleområdet behåller sin centralitet i det epigrafiska landskapet. För det andra kan man i Falköpingsområdet

iakta ett ökat samspel mellan runorna och den latinska skriften, vilket resulterar i flera monument där båda skriftsystemen används tillsammans (fig. 3).

Under denna period etablerar sig runtraditionen i ytterligare två områden, förutom i trakten runt Falköping, nämligen ett område runt Skara (särskilt i Saleby socken), och nordöst i Vadsbo härad. Dessa två nya epigrafiska områden skiljer sig dock från varandra både vad gäller

inskrifternas spridning, innehåll och språkliga nivå samt typen av inskriftsbärande artefakter.

De epigrafiska praktiker vi finner runt Skara visar vissa likheter med dem i Falköpingsområdet, men också några viktiga skillnader, både kvantitativa och kvalitativa. Av runristade gravmonument från Skaraområdet har vi exempelvis endast tre fragmentariskt bevarade gravhällar, alla från Saleby kyrka, där runinskrifterna dessutom verkar ha varit mycket korta. Samtidigt gör själva närvaron av inskrifter på gravhällar att runtraditionen från Skara liknar Falbygdens mer än den i Vadsboområdet (se nedan). Dessutom uppträder inskrifterna i Skaraområdet koncentrerade till specifika orter, några av dem visar en förhållandevis hög skriftspråklig och dessutom en viss flerspråkig kompetens. Inskriften på kyrkklockan från Saleby kyrka (Vg 210) kan här tjäna som exempel. Den lyder:

+ þa : iak : uar : gōr : þa : uar : þushund-
raþ : tu : hundraþ : tiuhu : uintr : ok : atta
: fra : byrþ : gus : + a + g + l + a + + : aue
: maria : gracia : plena : : dionisius : siþ :
benediktus :

*Dā iak var gōr, þā var þushundrað tu hundrad
tiugu vintr ok ätta frā byrð Guðs. Agla. Ave
Maria gratia plena. Dionysius sit benedictus.*

”Då jag blev gjord, då var det ettusen tvåhundra-tjugo vintrar och åtta från Guds födelse. Agla. Var hälsad, Maria, full av nåd. Dionysius vare välsignad.”

Den långa inskriften innehåller både fornsvenska, latin och den hebreiska akronymen *agla*, vilken står för en hebreisk formel som i översättning lyder ”Du är stark i evighet, herre”, och uppträder i flera medeltida runinskrifter från hela Norden (Källström 2017, s. 45–47). OrtoGRAFISKT uppvisar inskriften flera medeltida drag, som särskilda runor för [ø] i *gōr* ”gjord” och [ts] i *gracia gratia* samt dubbelskrivning av långkonsonant i *atta* ”åtta”. Både sekvensen på folkspråk och på latin visar att den som författade och/eller producerade inskriften besatt en god skriftspråklig kompetens. Latinet återges enligt runska skrivkonventioner som återspeglar dess lokala uttal (se t.ex. *siþ* för *sit*). Detta har ofta an-

setts vara ett tecken på bristfällig litteracitet på latin (se t.ex. Knirk 1998, s. 490–491), men kan i en sådan felfri text faktiskt också tolkas som ett resultat av hantverkarens medvetenhet om och bemästrande av runskriftens konventioner, och att hen tillägnat sig sina latinkunskaper genom runskriften snarare än genom det latinska alfabetet (Palumbo 2022, s. 202–203).

Mot den höga språkliga kompetensen i det epigrafiska området runt Skara kontrasterar det andra ovan nämnda området i Vadsbo härad, som i flera avseenden framstår som mer perifert. För det första är runinskrifterna där mer spridda jämfört med dem runt Skara och Falköping. Både texterna och de föremål där dessa uppträder förstärker intrycket av Vadsbo som ett område där runtraditionen etablerades senare och där litteracitetsnivån var lägre. Av de fem inskrifterna från det området återfinns endast en på en gravhäll, medan de andra är ristade på ett dörrbeslag och tre kyrkklockor, alltså föremål som kunde ha producerats var som helst i regionen, kanske i epigrafiskt mer centrala områden, och sedan fraktats dit. Dörrbeslagets inskrift är delvis en hantverkarsignatur, och kyrkklockorna innehåller endast själva runraden, vilket kan kontrasteras med de mer utvecklade texterna på exempelvis Salebyklockan och gravhällarna från Falköpingsområdet.

Den geografiska spridningen av latinska inskrifter under sent 1100-tal och 1200-talets början följer samma tendens som vi såg hos runinskrifterna: 1100-talets viktiga epigrafiska områden runt Falköping och på Kinnekulle behåller sin centrala karaktär, samtidigt som flera inskrifter återfinns mera spridda över Västergötland, t.ex. i Skaraområdet och i Vadsbo härad, där vi sett att runinskrifter också återfinns under perioden. Dessutom uppträder latinska inskrifter även i landskapets västra del i Flundre och Kullings härader.

Till skillnad från 1100-talets korpus är latinska inskrifter från denna period endast be-lagda på gravhällar, dopfuntar och kyrkklockor, medan inskrifter från exempelvis arkitektoniska element i kyrkor saknas, trots att vi vet att många kyrkor byggdes om eller till under denna tid. Ett exempel på en latinsk gravinskrift daterad till 1200-talet är en gravhäll i Skara domkyrka

över *Benedictus electus* (Blennow 2016, Skara 1), ”Benedictus, vald [till biskop]”. Identifieringen av Benedictus har varit omdebatterad; man har här velat se en referens till ”Bengt den gode” som var biskop av Skara under andra hälften av 1100-talet, men epitetet *electus* bör syfta på att Benedictus varit vald, men inte tillträtt ännu då han avled. Inskriftstextens utformning med inslag av tidiggotiska bokstavsformer pekar också mot en datering till 1200-talet.

Att de runska och de latinska epigrafiska traditionerna etablerar och sprider sig i landskapet enligt liknande mönster och på liknande föremålstyper visar att de båda skrifttraditionerna brukades parallellt för samma typer av ändamål. Ännu ett fenomen som uppstår under denna period kan ytterligare belägga tanken om en skriftlig och språklig blandkultur, nämligen förekomsten av inskrifter där både fornsvenska, latin, runor och bokstäver används samtidigt. Återigen framstår området runt Falköping som ett viktigt skriftkulturellt centrum, eftersom de allra flesta av dessa blandinskrifter, för det mesta belagda på gravmonument, förekommer just där. En specifik stenhuggare står bakom många av dessa inskrifter, nämligen stensemästaren Harald, eller som han själv också kallar sig på latin, *Haraldus magister*.

Haralds kända produktion innefattar nio monument, varav några är signerade av honom (Vg 146/Slöta 1, Vg 165/Södra Ving 1, Vg 95/Ugglum 1, Vg Blennow 2016;187/Valstad 1, Vg 96/Valtorp 1 och Valtorp 2 i VgR/Blennow 2016) medan några saknar signatur och är tentativt attribuerade till honom genom likheter i språk och stil (Vg 88/Gudhem 1, Vg 97/Kyrketorp 1, Vg 131/Sjögerås 1 i VgR/Blennow 2016). Deras datering är något omstridd, men bör troligen placeras i slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet (Blennow 2016, s. 235ff; Källström 2018).

Alla Haralds inskrifter är koncentrerade till det epigrafiska området kring Falköping, med ett undantag, inskriften från Södra Ving, som dock befinner sig i anslutning till det äldre, vikingatida epigrafiska skriftområdet i Redväg.

Ett exempel på en typisk Haraldinskrift är belagd på ett gravmonument från Ugglum strax norr om Falköping (Vg 95; Blennow 2016, Ugglum 1), vars text lyder:

Reginmot · let · gera · hvalf : ifir : Gunnar
: Esbeornar : son

**rehinmoþ : læt · gæra : hualf : ifir · gunnar
: æsbeornar · sôn:**

Haraldus : me fecit : mahister ·

”Reginmod lät göra denna gravvård över Gunnar, Åsbjörns son. Mäster Harald gjorde mig.”

Inskriften innehåller både fornsvenska och runor samt latin och bokstäver, vilka kombineras på olika sätt. Texten börjar med den från vikingatida runstenar välkända resarformeln som återges på fornsvenska och med bokstäver. Exakt samma innehåll upprepas igen på fornsvenska fast denna gång med runor. Slutligen finner vi Haralds egen signatur som istället är avfattad på latin och med bokstäver. Ett liknande innehåll återfinns i de flesta inskrifter i Haralds produktion, där alltså ”resarformeln” kan återges både med runor och latinska bokstäver, medan Haralds signatur kan förekomma såväl på folkspråk med runor som på latin med latinska bokstäver. Eftersom både den textdel som rör beställaren och den begravda personen, och den textdel som rymmer Haralds signatur, kan växla till synes obehindrat mellan skriftsystemen skulle man kunna anta att inte bara Harald utan också hans uppdragsgivare i viss mån var tvåspråkiga, och att detta antyder förekomsten av en utbredd tvåskriftlig kultur i Falköpingsområdet vid den här tiden.

En Haraldinskrift från Valtorp (Vg 96; Blennow 2016, Valtorp 1) faller ur mönstret då den nästan uteslutande innehåller latinsk text med latinskt alfabet, dessutom författad på hexameter. Texten innehåller dock flera felstavningar och kryptiska partier, något som kan belägga teorin om Harald som en stenhuggare med basala kunskaper i latin och latinskt alfabet, medan den som komponerat den latinska texten bör ha haft en avancerad kännedom om latinsk litteratur och stilistik. I översättning har texten tolkats som följer: ”Du som läser detta, se på mitt öde, men skratta bara; döden skonar varken ålder eller ädel börd. Jag, Florens, blomstrade och hade egendomar och ställning; med dessa hade jag

inte gjort några åtgärder; jag utvandrade såsom avliden från jorden.” Intressant nog innehåller varken texten eller gravmonumentets dekor några specifikt kristna motiv. Texten anknyter snarare till ett förgänglighetstema vanligt såväl i gravinskrifter som i andra texter ända från antiken och framåt, och monumentet för ytterligare bevis till den tes om en avancerad latinkultur i Falköpingsområdet som inskrifterna från Åsle och Vårkumla antydde.

1300-talet: den latinska epigrafikens stabilisering och runepigrafikens nedgång

Det dynamiska och blomstrande samspel mellan den runiska och den latinska epigrafiken som vi såg under 1100-talet och 1200-talets första hälft, särskilt i Falbygden, förändras mot slutet av 1200-talet och på 1300-talet. Vi tecknar här en kort översikt över den monumentala epigrafikens utveckling under 1300-talet, en period vi hoppas kunna analysera mera fördjupat i kommande studier.

Under 1300-talet minskar produktionen av monumentala runinskrifter markant, och runinskrifter återfinns nu nästan uteslutande på lös-föremål (se t.ex. Svärdström 1982 och Blennow, Palumbo & Pettersson 2022 för exempel från Gamla Lödöse). Ett undantag utgör fyra kyrkklockor med både runor och bokstäver, vilka har samma upphovsman, nämligen magister Haquinus (Vg 222, Vg 245, Vg 247, Vg 253). Runinskrifterna på dessa kyrkklockor är likalydande och bär texten *Ave Maria Jesus*, medan varianter av Haquinus signatur är avfattade med latinska bokstäver. Haquinus flerskriftliga inskrifter påminner om Haralds ovan nämnda gravhällar, men en viktig distinktion är att Haquinus produktion, till skillnad från Haralds, inte är koncentrerad till ett mera begränsat område, utan spridd i större delar av landskapet.

Den plats i det offentliga rummet som runepigrafiken tidigare delade med den latinska traditionen övergår nu till att domineras av inskrifter med latinska bokstäver, i huvudsak på gravmonument och kyrkklockor. Särskilt den geografiska spridningen av bevarade gravinskrifter antyder att de latinska epigrafiska områdena än en gång formas om, då dessa nu är koncentrerade till städerna Skara och Gamla

Lödöse samt Varnhems kloster (Ström 2002, s. 18–23). Intressant nog är inga latinska inskrifter kända från dessa platser från perioden före 1300, med undantag av gravinskriften från Skara domkyrka (Blennow 2016, Skara 1). En viktig förändring i epigrafisk praktik tycks alltså vara det faktum att inskrifter nu koncentreras till städer, även om det fortsatt även där är kyrkor och kloster som utgör specifika epigrafiska miljöer. Kyrkklockor med latinska inskrifter återfinns på många olika platser i landskapet under perioden.

Produktion och distribution

Även om monumentala inskrifter är betydligt mindre flyttbara än inskrifter på lös-föremål, och dessutom ofta finns bevarade på den plats de tillverkats för, kunde avståndet mellan den plats där stenen till gravmonument och dopfuntar bröts, eller där en kyrkklocka göts, vara relativt stort. Dessutom vet vi inte säkert var produktionen av objekt som gravhällar och dopfuntar ägde rum – nära platsen där stenen bröts, eller någon annanstans? Det är också svårt att avgöra var i denna process en inskriftstext högs in på ett objekt; i många fall kan olika hantverkare ha utfört själva objektet respektive inskriften. Hur och varför beslut om epigrafisk text togs, vem som komponerade den och vem som högg in den är frågor vi ofta inte kan få svar på. Likväl kan vi se på produktionen av epigrafiska texter till dopfuntar och kyrkklockor att bara ett litet fåtal av dem fick inskrifter – av 373 bevarade medeltida dopfuntar i Västergötland har endast sju funtar latinsk inskrift, och sex stycken upp-bär runinskrift (Blennow 2016, s. 257). Detta gör det troligt att initiativet till en epigrafisk text trots allt togs av någon på den plats som objektet var ägnat för, snarare än på en produktionsplats. Men individuella aktörer som hantverkare kan också ha haft inflytande på förekomsten av inskrifter, och då kan utbredningen av epigrafiskt material ha kommit att formas efter respektive hantverkarens verksamhetsområde, vilket vi sett beträffande stenmästaren Harald och klockgjutaren Haquinus ovan.

Slutsatser

Den tidiga medeltiden utgjorde en händelserik period i svensk skrifthistoria, och i Västergöt-

land kan man följa de första skedena i den process som till slut skulle leda till att den latinska epigrafiska skriftkulturen ersatte den inhemska runtraditionen. I denna artikel har förhållandet mellan de två traditionerna undersökts ur ett geografiskt perspektiv och med fokus på det mer officiella epigrafiska materialet som bevarats i kyrkliga miljöer. Syftet har varit att kartlägga Västergötlands epigrafiska områden samt att analysera den runska och den latinska traditionens etablering och utveckling i förhållande till varandra under 1100- och 1200-talen.

Vår analys av Västergötlands epigrafiska områden har visat att vi från och med 1100-talet ser en centralisering av epigrafiska förekomster till i huvudsak två lokaliteter: Kinnekulletrakten (där i princip uteslutande latinska inskrifter förekommer) och Falbygden runt dagens Falköping (där både runskt och latinskt inskriftsmaterial återfinns). Detta är en genomgripande förändring jämfört med den vikingatida runepigrafiken, som återfanns i tre huvudområden spridda över landskapet: Kålland, Vadsbo och Redväg. Här kan vi alltså se att de äldre skriftkulturområdena i Kålland och Vadsbo tycks tappa i betydelse under 1100-talet, medan ett nytt område etableras kring Kinnekulle. Trakten kring Falköping behåller den betydelse den haft redan tidigare men med en förskjutning från Redvägsområdet upp mot dagens Falköping.

För denna studies centrala kronologiska del, 1100- och 1200-talen, har undersökningen givit två viktiga resultat i fråga om den runska och den latinska epigrafikens utveckling.

Det första gäller den latinska epigrafiska skriftkulturen. Vi har sett att den tidigt under 1100-talet etablerar sig i Kinnekulletrakten, och förblir nästan allena rådande där under hela den studerade perioden. Inskrifterna är här särskilt kopplade till stenhantverkarnas professionalisering och till kyrkans administrativa etablering, vilket visas av stenhuggarsignaturer respektive liturgiska inskrifter på arkitektoniska element och stenkonstobjekt i kyrkobyggnaderna. Att just Kinnekulle utgjorde ett viktigt latinskt epigrafiskt område under denna tid kan ha flera anledningar. Området var tidigt ett betydelsefullt centrum för kristendomen, och dessutom anslöt Kinnekulle under 1000-talet till det epi-

grafiska området Kålland i och med förekomsten av runristade tidigkristna gravmonument. De latinska inskrifter som tillkom i Kinnekulletrakten under tidigt 1100-tal kan alltså troligen ses som en fortsättning på den tidigare inhemska runtraditionen.

Det andra viktiga resultatet som framkommit av denna studie är att både den runska och den latinska epigrafiska traditionen var starka i ett område runt det som senare blev staden Falköping, och att de snarare än att konkurrera med varandra verkar ha bidragit till en tvåskriftlig kultur. Här ser vi alltså inte en gradvis övergång från runor och folkspråk till bokstäver och latin, utan de båda traditionerna blomstrar tillsammans, och materialet visar också på en avancerad litteracitetsnivå i båda skriftkulturerna. I de latinska inskrifterna används poetiska uttryck och formler som bryter med runtraditionen och i flera fall påvisar en hög språklig kompetens i latin. Vad gäller runtraditionen är inskrifterna från detta område bland de mest innovativa i det medeltida Sverige beträffande ortografiska konventioner och adaptering av formler hämtade från den latinska epigrafiken.

Paradexemplet på samexistensen av de båda traditionerna är mästern Haralds produktion av inskrifter där både fornsvenska och latin samt runor och bokstäver används. Sådana inskrifter lyfter frågan om huruvida de två traditionerna var så sammansvetsade att det är berättigat att tala om inte två, utan en enda tvåskriftlig epigrafisk kultur. Materialets fragmentariska natur tillåter inga säkra slutsatser på denna punkt, men visar oavsett hur nära de två traditionerna låg varandra och att en fruktbar växelverkan dem emellan pågick under tidig medeltid i Västergötland.

Den intensiva epigrafiska aktiviteten i området under 1100- och 1200-talen är också en indikation på att Falköping utgjort en viktig centralplats långt tidigare än det första historiska belägget för staden i slutet av 1200-talet i den s.k. biskop Brynolfs stadga från år 1281. Mycket litet är i övrigt känt om Falköpings medeltida historia eftersom få arkeologiska utgrävningar gjorts (Klackenberg 1981, s. 10). Produktionen av inskrifter där, till skillnad från Kinnekulleområdet, var dessutom till stor del kopplad till rika

och mäktiga individer utanför den rent kyrkliga sfären. Monumenten från Åsle, Vårkumla och Broddetorp vittnar om närvaron av personer som hade ekonomiska medel, utbildning och ambition att kunna delta i den litterära och lärda diskursen, och om att en avancerad skriftkultur inte enbart fanns vid de medeltida klostren i Gudhem och Varnhem, utan också på mindre orter om vilka historiska och arkeologiska källor är sparsamma.

De två epigrafiska traditionernas blomstring fortsätter under första delen av 1200-talet, då båda dessutom utvidgar sina geografiska domäner till områden runt Skara och i Vadsbo härad. Däremot framstår 1200-talets andra hälft som en nedgångsperiod för den officiella epigrafiken, såväl för runtraditionen som för den latinska traditionen. Från och med 1300-talet, som ligger utanför ramarna för denna studie, tar den latinska epigrafiken så över den roll i det offentliga rummet som den under de tidigare två århundradena hade delat med runtraditionen.

I denna artikel har vi visat hur epigrafiska studier utgör ett viktigt komplement till arkeologiska och historiska källor för att förstå sociala och kulturella etableringar och förändringar, och att undersökningar av epigrafiska områden, som i fallet Falköping, till och med kan bidra med helt nya rön om en plats där andra källor saknas för den tidiga medeltiden. Våra studier har också kunnat belägga vikten av att studera både runskt och latinskt skriftmaterial parallellt för att fördjupa kunskapen om skrift- och språkutvecklingen i det medeltida Sverige.

Acknowledgements

Arbetet med denna artikel har för Alessandro Palumbos del utförts inom projektet ”Language switching and script mixing: multilingual landscapes of medieval Scandinavia”, finansierat genom EU:s forskningsprogram Horizon 2020 och Marie Skłodowska-Curie Individual Fellowship nr 839290, och för Anna Blennows del inom RJ-programmet ”Modes of Modification – Variance and Change in Medieval Manuscript Culture”. Delar av studiens resultat har också tidigare presenterats i en engelskspråkig publikation (Blennow & Palumbo 2021).

Referenser

- Blennow, A., 2016. *Sveriges medeltida latinska inskrifter 1050–1250: Edition med språklig och paleografisk kommentar*. Stockholm.
- Blennow, A. & Palumbo, A., 2021. At the crossroads between script cultures. Horn, A. C., & Johansson, K. G. (eds.). *The meaning of media: Texts and materiality in Medieval Scandinavia*. Berlin.
- Blennow, A., Palumbo, A. & Pettersson, J., 2022. Literate mentality and epigraphy. Heiniger, A. K., Merkelbach, R. & Wilson, A. (eds.). *Påttasyrpa – Studien zu Literatur, Kultur und Sprache in Nord-europa: Festschrift für Stefanie Gropper*. Tübingen.
- Bollaert, J., 2022. *Visuality and Literacy in the Medieval Epigraphy of Norway*. Unpublished doctoral dissertation at the University of Oslo.
- Carelli, P., 2001. *En kapitalistisk anda: Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark*. Stockholm.
- Dahlberg, M., 1998. *Skaratraktens kyrkor under äldre medeltid*. Skara.
- Gustavson, H., 1994a. Latin and runes in Scandinavian runic inscriptions. Düwel, K. (ed.). *Runische Schriftkultur in kontinental-skandinavischer und -angelsächsischer Wechselbeziehung: Internationales Symposium in der Werner-Reimers-Stiftung vom 24.–27. Juni 1992 in Bad Homburg*. Berlin.
- 1994b. Runsk latinitet. Lindell, I. (red.). *Medeltida skrift- och språkkultur: Nordisk medeltidsliteratur i ett diglossiskt och digrafiskt perspektiv II: Nio föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 1992*. Stockholm.
- Holmqvist, K. L., 2021. Skrift og språk som identitetsuttrykk i graffiti fra norske kirker i middelalderen. *Maal og Minne* 113, 2:115–166.
- Holst Blennow, A., 2009. Vigdes Forshems kyrka verkligen till den heliga graven? Om en lakun i kyrkans invigningsinskrift. *Fornvännen* 104:214–216.
- 2011. *The latin consecrative inscriptions in prose of churches and altars in Rome 1046–1263*. Rome.
- Imer, L., 2021a. Lumps of lead – New types of written sources from Medieval Denmark. Horn, A. C., & Johansson, K. G. (eds.). *The meaning of media: Texts and materiality in Medieval Scandinavia*. Berlin.
- 2021b. *Runic Writing in Danish Medieval Towns*. Andersen, K. H., Büchert Netterstrøm, J., Imer, L., Poulsen, B. & Steenholt Olesen, R. (eds.). *Urban Literacy in the Nordic Middle Ages*. Turnhout.
- Imer, L. & Steenholt Olesen, R., 2018. In the beginning was the Word...: New finds of lead amulets in Denmark. Bauer, A., Kleivane, E., & Spurkland, T. (eds.). *Epigraphy in an intermedial context*. Dublin.
- Karlsson, J. O. M., 1993. Klostren i det medeltida Sverige – en översiktlig sammanställning. *Hikuin* 20, Kirkearkæologi i Norden 4:113–122.

- Klackenberg, H., 1981. *Falköping*. Medeltidsstaden 27. Stockholm.
- Kleivane, E., 2019. To menn og Ave Maria i Hamar-kaupangen. *Maal og minne* 2:69–99.
- 2021. Skrift og språk i mellomalderen. Ms.8° 102, Kvikne-psalteret. Kleivane E. & Ostad, J. (red.). *Språk i arkivet: Historier om hvordan språk reflekterer samfunnet*. Oslo.
- 2022. *Saints in Everyday Life: Epigraphy as a source for the Medieval Cult of Saints*. Bo, R. M. & Sigurdson, J. V. (eds.). *The Cult of Saints in Nidaros Archbishopric: Manuscripts, Miracles, Objects*. Turnhout.
- Knirk, J. E., 1994. Learning to write with runes in medieval Norway. Lindell, I. (red.). *Medeltida skrift- och språkkultur: Nordisk medeltidsliteracy i ett diglossiskt och digrafiskt perspektiv II: Nio föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 1992*. Stockholm.
- 1998. Runic inscriptions containing Latin in Norway. Düwel, K. (ed.). *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung: Abhandlungen des Vierten internationalen Symposiums über Runen und Runen-inschriften in Göttingen vom 4.–9. August 1995*. Berlin.
- 2010. Dotted runes: where did they come from? Sheehan, J., Donnchadh Ó. & Corráin, D. (eds.). *The Viking Age: Ireland and the West. Papers from the proceedings of the fifteenth Viking congress, 18–27 August 2005*. Dublin.
- Källström, M., 2013. Vikingatida och medeltida skrifttraditioner: Några iakttagelser med utgångspunkt i det svenska runmaterialet. *Futhark: International journal of runic studies* 4:101–128.
- 2015. Gravhällsfragmentet från Tornby i Fornåsa i Östergötland och utvecklingen av några medeltida runformer. *Futhark: International journal of runic studies* 6:107–142.
- 2017. Blykorset från Åkroken och den medeltida runtraditionen i Södermanland. Carelli, P. (red.). *Den nya köpingen: Perspektiv på Nyköpings äldsta historia*. Stockholm.
- 2018. Haraldær stenmæstari – Haraldus magister: A case study on the interaction between runes and Roman script. Bauer, A., Kleivane, E., & Spurkland, T. (eds.). *Epigraphy in an intermedial context*. Dublin.
- Lindkvist, T., 2020. Kristnandet i Sverige och Västergötland. Lokrantz, A. (red.). *Varnhem – från järnåldersgård till klosterstiftelse*. Alingsås.
- Ljung, C., 2016. *Under runristad häll: Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige, I–II*. Stockholm.
- 2019. Early christian grave monuments and ecclesiastical developments in 11th-century Sweden. *Medieval Archaeology* 63(1):154–190.
- Lovén, C., 2020. Varnhems klostergård. Lokrantz, A. (red.). *Varnhem – från järnåldersgård till klosterstiftelse*. Alingsås.
- Lundström, I. & Theliander, C., 2004. *Såntorp: Ett gravfält i Västergötland från förromersk järnålder till tidig medeltid*. Göteborg.
- NIyR = *Norges innskrifter med de yngre runer*, 1–ff. Oslo 1941–ff.
- Palm, R., 1992. *Runor och regionalitet: Studier av variation i de nordiska minnesinskrifterna*. Uppsala.
- 1997. Runkunskap under medeltid: En analysmodell och några resultat. Andersson, R. & Åström, P. (red.). *Till Barbro: Texter och tolkningar tillägnade Barbro Söderberg den 23 september 1997*. Stockholm.
- Palumbo, A., 2020. *Skriftsystem i förändring: En grafematisk studie av de svenska medeltida runinskrifterna*. Uppsala.
- 2022. How Latin is runic Latin? Thoughts on the influence of Latin writing on medieval runic orthography. Marold, E. & Zimmermann, C. (eds.). *Vergleichende Studien zur runischen Graphematik: Methodische Ansätze und digitale Umsetzung*. Uppsala.
- ms. Analysing bilingualism and biscriptality in medieval Scandinavian epigraphic sources: A sociolinguistic approach. *International Journal of Historical Sociolinguistics*.
- Peterson, L., 1994. Runorna som skriftsystem. Benneth, S. (red.). *Runmärkt: Från brev till klotter: Runorna under medeltiden*. Stockholm.
- Samnordisk runtextdatabas* 2020, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. <<http://www.nordiska.uu.se/forsk/samnord.htm>>
- Seim, K. Fjellhammer, 2010. Evidence of runic and roman script in contact in Post-Viking Age Norway. *Futhark: International journal of runic studies* 1:189–196.
- Spurkland, T., 2001. Scandinavian Medieval runic inscriptions – an Interface between literacy and orality? Higgitt, J., Forsyth, K. & Parsons, D. N. (eds.). *Roman, runes and ogham: Medieval inscriptions in the insular world and on the continent*. Donington.
- 2004. Literacy and “runacy” in Medieval Scandinavia. Adams, J., & Holman, K. (eds.). *Scandinavia and Europe 800–1350: Contact, conflict, and coexistence*. Turnhout.
- SRI = *Sveriges runinskrifter*. Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm 1900–ff.
- Steenholt Olesen, R., 2007. *Fra biarghrúnar til Ave sanctissima Maria: Studier i danske runeindskrifter fra middelalderen*. Unpublished Ph.D. thesis. Copenhagen.

- 2021. Medieval Runic Latin in an Urban Perspective. Andersen, K. H., Büchert Netterstrøm, J., Imer, L., Poulsen, B. & Steenholt Olesen, R. (eds.). *Urban Literacy in the Nordic Middle Ages*. Turnhout.
- Ström, A., 2002. *Monumental messages: Latin inscriptions on tombstones and church bells in Medieval Sweden*. Stockholm.
- Svärdström, E., 1982. *Runfynden i Gamla Lödöse*. Stockholm.
- Söderberg, B., & Larsson, I., 1993. *Nordisk medeltidsliterary i ett diglossiskt och digrafiskt perspektiv*. Stockholm.
- Tarsi, M., 2019. Towards a phonology of Scandinavian Latin runic inscriptions: A corpus-based analysis. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 59, 1–4:85–96.
- Theliander, C., 2005. *Västergötlands kristnande: Religionskifte och gravskicket förändring 700–1200*. Göteborg.
- Vg + nr = runinskrift publicerad i VgR.
- VgR = *Västergötlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Hugo Jungner & Elisabeth Svärdström. 1940–1970. Sveriges runinskrifter 5. Stockholm.
- Vretemark, M., 2014. Fru Sigrids gård i Varnhem. Karsvall, O. & Jupiter, K. (red.). *Medeltida storgårdar: 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem*. Uppsala.
- 2020. Den tidigkristna kyrkogården i Varnhem. Lokrantz, A. (red.). *Varnhem – från järnåldersgård till klosterstiftelse*. Alingsås.
- Zilmer, K., ms. Identities. Symes, C., (ed.). *A cultural history of media in the Middle Ages*. London/Oxford.
- Åmark, M., 1960. *Sveriges medeltida kyrkklockor: Bevarade och kända klockor*. Stockholm.

Summary

When the Latin language and alphabet began to be established in the area of today's Sweden from the late 11th century, the vernacular runic written tradition had already been in use there for several hundred years. The overarching aim of this article is to study the development and mutual influence of these two written traditions in the epigraphic domain during the early Scandinavian Middle Ages. The perspective chosen combines epigraphic analyses with a spatial study of the spread of runic and Latin inscriptions in the Swedish province of Västergötland, primarily during the 12th and 13th centuries. Three questions lie at the centre of our inquiry:

1. In which geographical areas were the runic and the Latin epigraphic traditions established, and to what extent did their domains overlap?
2. How did the spread of the two traditions across the province change, and do they show similar or distinct geographical developments?
3. How do the runic and the Latin epigraphic traditions compare with regard to sociocultural context, number and type of inscriptions, and the stonecutters' professionalism and literacy level?

The corpus chosen consists of inscriptions in runes or the Latin alphabet as well as biscriptal inscriptions. Because of the spatial approach, the focus is on monumental epigraphy, whereas inscriptions on portable objects are excluded.

The study has yielded two main results. The first one concerns the establishment of the Latin epigraphic tradition. Early in the 12th century, Latin inscriptions appear in the area around Kinnekulle in the north of the province, which remained a hub of almost exclusively Latin epigraphy for the whole period studied, which is significant considering that parts of Kinnekulle and neighbouring Källand were centres of runic epigraphy during the late Viking Age. The motives behind the production of inscriptions there can be connected to the professionalization of the stonecutters active in the building of stone churches during the 12th century, and to the institutionalization of the church. In the material, this is shown by the preponderance of craftsmen's signatures and inscriptions with liturgical content on architectural elements and stone sculpture in the churches.

A possible reason why the area of Kinnekulle came to be a hub for Latin epigraphy is that it constituted an important Christian centre al-

ready in the 11th century. Moreover, Husaby in particular, together with the nearby area of Kålland, appears to have been one of the places where the custom of producing recumbent early Christian runic monuments was most widespread, and the Latin tradition established in Kinnekulle may be seen as a continuation of this previous runic tradition.

The second result concerns the strong presence of both runic and Latin epigraphy in an area around today's Falköping, close to the monasteries of Gudhem and Varnhem. For the runic tradition, this also implies a considerable centralization compared to the production of late Viking-Age monuments, which were spread across the whole province. The two traditions seem to have flourished together in the Falköping area, contributing to the establishment of a bilingual and biscriptal epigraphic culture. The clearest example of this is the oeuvre of master Harald, in which both languages and alphabets are used simultaneously.

The intensive production of Latin and runic inscriptions in the Falköping area tells of an important sociocultural centre in early medi-

eval Västergötland, about which we only have later non-epigraphic textual sources and scant archaeological remains. Several textual and orthographic features in the runic and Latin inscriptions attest to a high level of literacy in both written cultures. Through inscriptions on funerary monuments, we can connect such literacy practices to individuals with the economic means, education and ambition required to participate in the literary and intellectual discourse of the time, which clearly did not take place solely in connection with the monastic milieu.

Additionally, this study shows that both the Latin and the runic epigraphic traditions expanded their geographical domains during the first half of the 13th century, to areas around the town of Skara and in Vadsbo hundred, before entering a period of seeming decline in the second half of the 13th century with regard to monumental epigraphy. A brief excursus on the inscriptions from the 14th century shows that this decline continued for the runic epigraphy, while the Latin one, now concentrated in Skara, Lödöse and Varnhem, took over the place of the runic tradition in the public space.